

**PRAVNI STATUS TER VARSTVO NARAVE IN
OKOLJA V OBOROŽENIH SPOPADIH**
**LEGAL STATUS AND PROTECTION OF THE NATURAL
ENVIRONMENT IN THE EVENT OF ARMED CONFLICTS**

Savin JOGAN

Prejeto/Received: 1. 2. 2007

Ključne besede: narava, okolje, varstvo naravne in kulturne dediščine, oboroženi spopadi, odgovornost in sankcije za kršitve določb o varovanju dediščine

Key words: nature, environment, protection of natural and cultural heritage, armed conflicts, responsibility and sanctions for the breaches of heritage protection provisions

IZVLEČEK

V prispevku se avtor ukvarja z odnosom do kulturne in naravne dediščine v oboroženih spopadih v zgodovini in sedanjosti. Gre za primerjalno obravnavo odnosa do kulturne in zgodovinske dediščine, ki se je izoblikoval že v sredini 19. stoletja, ter do narave in naravnega okolja, ki se je začel razvijati šele stoletje kasneje.

Danes se v tem okviru obe vrsti dediščine v nekaterih točkah obravnavata enako ali vsaj na podoben način (npr. glede svetovno pomembne naravne in kulturne dediščine ter glede odgovornosti za kršitve določb o varstvu dediščine). Glede drugih vidikov njunega varstva pa so v mednarodni in nacionalni pravni ureditvi še precejšnje razlike, ki se v zadnjem obdobju zaradi nevarnosti, ki ju ogrožajo, vedno bolj zmanjšujejo. To pomeni, da se varstvo narave oziroma naravne dediščine (vrednot) v oboroženih spopadih in drugih oblikah njenega ogrožanja vedno hitreje razvija in razčlenjuje.

ABSTRACT

The paper examines the attitude towards cultural and natural heritage in time of past and present armed conflicts occurring worldwide. It is a comparative study of the attitude towards cultural and historical heritage that was formed as early as in the mid-19th century as well as towards nature and natural environment that began to develop as late as a century later.

Within this framework, both types of heritage are today dealt with, at certain points, equally or at least in a similar way (e.g. in terms of natural and cultural heritage of global concern and in terms of responsibility for the breaches of heritage protection provisions). Concerning other aspects of their protection, there are still major differences in the international and national legal regulations which, however, have been lately gradually reduced owing to the dangers that threaten them. This means that nature conservation and protection of natural heritage (values) are being developed and classified increasingly faster during armed conflicts and other forms of their endangerment.

1. UVOD

Naravna, kulturna in zgodovinska dediščina je bila v vojnah skozi zgodovino in v razvoju sodobnih oboroženih spopadov vedno bodisi predmet napadov ene strani v spopadu bodisi predmet povračilnih ukrepov druge strani.

Ob tovrstnih napadih na dediščino so se že zgodaj začele pojavljati moralne obsodbe in pomisleki o smiselnosti, celo z vojaškega vidika – uničevanje objektov, območij in drugega premoženja prav gotovo ni ne potrebno ne smiselno, če to ne prispeva k vojaški zmagi.

Šele z razvojem sodobnega mednarodnega humanitarnega prava (MHP) ob koncu 19. stoletja so bile glede tega določene prve omejitve pri vojskovanju. Sprva so se nanašale le na kulturno dediščino, šele v zadnjih desetletjih 20. stoletja pa so se pojavile tudi prve izrecne prepovedi poškodovanja in uničevanja naravnega okolja in s tem tudi naravne dediščine v oboroženih spopadih.

Razvoj te veje prava je postal nujen in pomemben zaradi raznovrstnosti orožij in drugih sredstev ter metod vojskovanja, zaradi obsega takih napadov in njihovih posledic, predvsem pa zato, ker postaja uničevanje dediščine v mnogih oboroženih spopadih zadnjega obdobja, vsaj od začetka 90. let prejšnjega stoletja, načrtovan in pogosto celo poglobilni cilj napadov, tako da pri tem skoraj ne moremo več govoriti o slučajni, stranski ("kolateralni") škodi.

2. ODNOS DO DEDIŠČINE V ZGODOVINI

Dediščina, predvsem kulturna, je bila v oboroženih spopadih skozi zgodovino vselej pomembna. Uničevanje, poškodovanje in ropanje kulturnih spomenikov se je na široko uporabljalo kot potrditev zmage, osvojitve določenega ozemlja in podreditve njegovih prebivalcev ali celih narodov ter etničnih in verskih skupin. Primerov je nešteto, od španskega uničevanja verskih in drugih središč azteške in majevske kulture do zavzetja in predelave hindujskih templjev in krščanskih svetišč v mošeje ter obratno. Takih poškodovanj je bilo veliko zlasti v t. i. verskih vojnah v evropskih in drugih deželah od 16. stoletja naprej do uničevanja velikanskih kipov Bude v Afganistanu na pragu tega stoletja.

Zaradi bojazni, da bo ob protinapadu tudi druga stran ravnala enako, se je postopno začelo poudarjati načelo sorazmernosti, ki je stranem v spopadu odsvetovalo uničevanje dediščine in zasebnega premoženja, če to ni nujno za doseg vojaške zmage. Pojavile so se tudi že prve izrecne mednarodne prepovedi uničevanja dediščine in drugega civilnega premoženja v vojnah. Bruseljska deklaracija (1874) prepoveduje plenitev, uničevanje ali naklepno poškodovanje zgodovinskih spomenikov in umetniških del. Haaški pravilniki o zakonih in običajih vojne in drugih dokumentih mirovne konference (1899) pa je to prepoved (razen glede vojne na kopnem) razširil tudi na pomorsko obstreljevanje objektov na kopnem. V kasnejših vojnah je bilo naklepnega uničevanja kulturne dediščine manj, napade na tovrstne objekte pa so še vedno pogosto poskušali opravičevati z razlogi vojaške nuje. Kot navaja Boylan (1993, str. 23, 272), gre za to, da se pričakovani vojaški zmagi podredijo vsa pravila, ki vojsko pri tem ovirajo. V drugih primerih poškodovanj ali uničevanja dediščine pa so vojaški poveljniki pogosto podajali opravičila, da je šlo zgolj za naključno, nenaklepno škodo, ki se ji v metežu boja enostavno ni bilo mogoče izogniti.

3. UNIČEVANJE NARAVE IN OKOLJA V OBOROŽENIH SPOPADIH

Uničevanje narave – zlasti uničevanje narave na sovražnikovem ozemlju, s čimer so se zmanjšale možnosti za preživetje prebivalcev nasprotnikove države, in uničevanje narave na ozemlju lastne države, da bi preprečili prodor nasprotnikove vojske – je prav tako znano skozi celotno zgodovino oboroženih spopadov. Vendar je bilo to – za razliko od uničevanja kulturnih in verskih objektov – zelo dolgo povsem nesporno in zato brez slehernih omejitev in seveda tudi sankcij.

Taktiko "požgane zemlje" (Rosenblad 1979, str. 103, 104) so uporabljali v vseh vrstah oboroženih spopadov in v njihovih različnih fazah – od peloponeških vojn v 5. stoletju pr. n. št. prek vojn Aleksandra Velikega in požiga Moskve ter njenega širokega zaledja v obrambi pred Napoleonovo "Veliko armado" do opustošenja ruskih prostranstev ob nemškem umiku v drugi svetovni vojni. Brez zadržkov lahko k uporabi take taktike prištejemo tudi neusmiljena letalska bombardiranja v drugi svetovni vojni "preprožna", "zasičena" idr. (Jogan 1997, str. 85-87), ki so se na obeh straneh poskušala upravičiti kot povračilni ukrepi zoper nasprotnikove kršitve pravil vojnega prava v spopadu, ter tudi eksploziji obeh atomskih bomb nad Japonsko avgusta 1945, naklepne požige naftnih polj in napade na tankerje v iransko-iraški vojni (1980-87), iraške požige naftnih polj in naprav v Zalivski vojni (1991) ter uporabo izstrelkov z osiromašenim uranom v Zalivski vojni in v napadu Nata na Jugoslavijo 1999, katerih posledice na naravno okolje še niso v celoti proučene. In če je morda z zelo veliko toleranco možno nekatere od teh napadov upravičiti kot slučajne in nenaklepne v odnosu do naravnega okolja, ki dolgo časa ni imelo posebne cene, pa je na primer za ameriško vojskovanje v vietnamski vojni (1964 -1975) tako upravičevanje brez vsake podlage, saj so bili napadi pogosto zavestno načrtovani in izvajani prav z namenom, da se dolgoročno opustošijo ali uničijo pogoji za življenje v celotnih pokrajinah z uporabo herbicidov, defoliantov, neusmiljenim letalskim bombardiranjem, uporabo posebnih plugov za uničevanje gozdov, ki so "obdelali" več kot štiri hektarje dnevno, idr. (Strategic Digest 1974:7).

Uničevanje naravnega okolja je zaradi njegovega značaja (nemožnost določitve in omejitve ciljev) redna posledica pri uporabi orožij za množično uničevanje, torej bojnih strupov in drugih kemičnih ter bioloških orožij, v skoraj enaki meri pa tudi protipehotnih min.

4. OMEJITVE VOJSKOVANJA V RAZMERJU DO KULTURNE DEDIŠČINE

O nekaterih starejših omejitvah vojskovanja z vidika ohranjanja in varstva kulturne dediščine smo že govorili. Za novejšo obdobje, zadnjega pol stoletja, pa je treba omeniti zlasti Haaško konvencijo o varstvu kulturne dediščine v primeru oboroženega spopada iz leta 1954 (notificirana 1992), ki predstavlja zaokrožen sistem varstva na omenjenem področju. Gre za zapovedi in prepovedi glede ravnanja pripadnikov oboroženih sil, metod vojskovanja, organizacije in usposabljanja z namenom, da bi uničevanje in poškodovanje te dediščine čim bolj omejili ali se mu izognili. Po izkušnjah iz novejših oboroženih spopadov (zlasti na ozemlju nekdanje Jugoslavije v 90. letih) je bilo potrebno pravila vojaškega ravnanja zaostri in jasneje opredeliti. Rezultat takih prizadevanj predstavlja Drugi protokol k omenjeni konvenciji iz leta 1999 (ratificiran 2003), ki med drugim opredeljuje jasno osebno odgovornost za uničevanje kulturne dediščine ter sankcije za kršitev določb konvencije in protokola, razširja varstvo dediščine z mednarodnih tudi na vedno pogostejše notranje oborožene spopade (državljsanske vojne ipd.) in uvaja učinkovitejši mednarodni mehanizem za varovanje te dediščine (Jogan 2004).

5. ŠIRITEV PREPOVEDI IN OMEJITEV V VOJSKOVANJU TUDI NA PODROČJE NARAVNE DEDIŠČINE

Prvi korak v prizadevanjih, da se enak status podeli obema vrstama dediščine, se je pokazal leta 1972 s sprejemom Konvencije o varstvu svetovne kulturne in naravne dediščine (notificirana 1993).

Pri pripravi konvencije so se pojavile številne ideje, da bi se bilo treba osredotočiti le na varstvo kulturne dediščine. A na koncu je prevladalo prepričanje, da je treba glede pristopa in ukrepov obe vrsti dediščine svetovnega pomena izenačiti in obravnavati v enem dokumentu, saj vsak narod k svetovni dediščini obeh vrst prispeva svoj nezamenljiv delež, dediščini posameznega naroda povzročena škoda pa pomeni hkrati tudi poškodovanje in siromašenje celotne dediščine vseh narodov sveta (Petrič 2000, str. 14). V konvenciji je zlasti zelo podrobno opredeljena naravna dediščina, od naravnih spomenikov, ki jih podrobno razčlenjuje, do določenih predelov, ki pomenijo habitate ogroženih vrst živali in rastlin in imajo z vidika znanosti in ohranjanja izjemno splošno vrednost, ter območij z najpomembnejšimi in najbolj značilnimi naravnimi habitati za varstvo biotske raznovrstnosti *in situ*, vključno s tistimi, kjer živijo ogrožene rastlinske in živalske vrste izstopajoče svetovne vrednosti.

Določbe konvencije o pridobitvi statusa svetovne dediščine, o nacionalni odgovornosti in ukrepih, o medvladnem komiteju in o skladu za varstvo svetovne dediščine, pogojih in oblikah mednarodne pomoči so za obe vrsti dediščine identične.

Tudi priporočilo glede varstva kulturne in naravne dediščine na nacionalni ravni, ki je bilo na generalni skupščini UNESCO sprejeto hkrati z omenjeno konvencijo, poudarja potrebo povezovanja skrbi za obe vrsti dediščine kot bistvenega člena tako regionalnega razvoja kot nacionalnega načrtovanja. Kulturna in naravna dediščina predstavljata usklajeno celoto, katere vsak člen je nerazdružljiv. Zato zavezuje članice k oblikovanju, razvijanju in uveljavljanju nacionalne politike, ki bo imela cilj usklajevati in uporabljati vse znanstvene, tehnične, kulturne in druge vire za učinkovito varovanje, ohranjanje in predstavljanje obeh vrst dediščine (Conventions and Recommendations of UNESCO concerning the protection of the cultural heritage, 1985, str. 167, 168).

To povezovanje, prežemanje in zlitje prizadevanj za enako in enako učinkovito ohranjanje in varovanje najvrednejše kulturne in naravne dediščine omenjamo v okviru naše obravnave posebej zaradi tega, ker se konvencija izrecno nanaša tudi na varovanje te dediščine v oboroženih spopadih. Ta izrecno zavezuje države pogodbenice, da ne bodo storile ničesar, kar bi utegnilo škodovati kulturni in naravni dediščini na ozemlju drugih držav (6. čl.). Za primer oboroženega spopada je določeno, da se na ta način ogrožena vrednejša dediščina vpiše na poseben seznam svetovne dediščine v nevarnosti (10. čl.). V primeru ogrožanja take dediščine pa se države zavezujejo, da bodo široko obveščale javnost o nevarnostih in o svojih ukrepih za njeno zmanjševanje (27. čl.).

6. IZRECNE DOLOČBE O VARSTVU NARAVNE DEDIŠČINE V MEDNARODNIH POGODBAH

Kot smo že omenili, gre pri izrecnem varstvu naravne dediščine in okolja v oboroženih spopadih za razmeroma novo poglavje v razvoju MHP. Pred tem je bilo okolje delno varovano zgolj posredno z določbami o prepovedi napadov na zasebno premoženje. Do jasnega premika pa je prišlo v obdobju, ko je spoznanje o konfliktu med dejavnostjo človeka na različnih področjih in naravnim okoljem ter njegovim pomenom dobilo splošno veljavo (Brundtland 1989, str. 16).

V teh prizadevanjih se je postopoma izoblikovalo nekaj splošnih načel o odgovornosti držav na tem področju. Prvo se nanaša na obveznost držav, da se vzdržijo slehernega delovanja, ki bi ogrozilo ali povzročalo škodo naravnemu okolju na čezmejnih območjih; drugo pa na njihovo obveznost, da okolje obravnavajo in varujejo celovito. Za vidik, ki ga obravnavamo v tem prispevku, je treba omeniti še določbi iz 5. in 20. načela Svetovne listine o naravi (sprejete na zasedanju Generalne skupščine ZN oktobra 1982), po katerih morajo države preprečiti degradacijo narave, povzročeno z

vojaškimi ali drugimi sovražnimi dejanji, in se odpovedati vojaškemu delovanju, ki bi poškodovalo naravno okolje (Antoine 1992, str. 518, 519; Skoberne 2004, str. 147).

Izrecne določbe te vrste pa predstavljata 35. in 55. člen prvega dopolnilnega protokola k ženevskim konvencijam o žrtvah vojne iz leta 1977, notificiran 1992. Prva prepoveduje uporabo metod in sredstev, ki so namenjena za obsežne, dolgotrajne in hude poškodbe naravnega okolja kot takega oziroma je take poškodbe od njih mogoče pričakovati ("okoljska vojna"). Druga zavezuje udeležence oboroženih spopadov, da med vojskovanjem zavarujejo naravno okolje pred obsežnimi, dolgotrajnimi in hudimi poškodbami, pri čemer izrecno prepoveduje uporabo metod in sredstev vojskovanja, ki bi lahko ogrozila zdravje ali obstoj prebivalstva. Hkrati so prepovedani tudi povračilni ukrepi, usmerjeni zoper naravno okolje. Po mnenju skupine, ki je pripravila predlog besedila, se izraz "naravno okolje" v protokolu nanaša na ta sistem kot na tesno prepleteno razmerje med živimi organizmi in njihovim neživim okoljem, kot ravnovesje sil v življenju bioloških skupin (čeprav izraz biotop ni neposredno uporabljen).

Razen tega vključuje omenjeni protokol tudi nekatere druge določbe, ki se nanašajo na naravno okolje in njegovo varstvo vsaj posredno. V prvi vrsti gre za prepoved vojaških napadov, za katere niso bili izbrani cilji, oziroma uporabo metod ali sredstev vojskovanja, katerih učinka ni mogoče omejiti zgolj na vojaške cilje (čl. 51/4); podobna je zapoved previdnosti pri načrtovanju in izvajanju vojaških napadov, da bi tako čim bolj zmanjšali žrtve in poškodbe med prebivalstvom in na civilnem premoženju (57. čl.). Protokol prepoveduje napade in povračilne ukrepe zoper civilne objekte (52. čl.) ter napadanje in uničevanje objektov in območij, nujnih za preživetje prebivalstva (med drugim tudi območij za pridelavo hrane, namakalnih naprav ter zalog in virov vode - 54. čl.). V ta okvir lahko štejemo tudi prepoved napadov na zgradbe ali napeljave z nevarnimi silami (nasipe, jezove, jedrske centrale - 56. čl.); saj ne more biti dvoma, da utegne zaradi kršitve teh določb priti do obsežnega poškodovanja ali uničenja naravnega okolja.

7. OMEJITVE UPORABE NEKATERIH OROŽIJ IN METOD VOJSKOVANJA ZARADI OHRANJANJA NARAVE IN ZMANJŠANJE POŠKODOVANJA OKOLJA

V drugo skupino določb, ki varujejo naravno dediščino in okolje, lahko vključimo prepovedi in omejitve nekaterih metod in orožij, izstrelkov ter drugih sredstev vojskovanja. Najpomembnejši akt v tem okviru predstavlja leta 1976 sprejeta Konvencija o prepovedi vojaškega ali vsakršnega drugega sovražnega delovanja, ki povzroča spreminjanje okolja (ratificirana 2004) – sprejeta pod neposrednim vtisom uničevanja naravnega okolja v vietnamski vojni (Bouvier 1991, str. 573). Njene bistvene določbe zavezujejo države podpisnice, da ne bodo vojaško ali kakor koli drugače delovale v nasprotju s tako prepovedjo in tako drugim državam povzročale obsežnih sprememb okolja s hudimi in dolgotrajnimi posledicami. Gre za delovanje, ki z naklepnim poseganjem v naravne procese spreminja dinamiko, sestavo ali zgradbo Zemlje, vključno z njenimi živimi organizmi, zemeljsko skorjo, vodovjem in ozračjem oz. vesoljem ("geofizikalna vojna"). Država se obvezuje, da bo sprejela vse potrebne ukrepe za preprečevanje in prepoved kršitev konvencije. Ker gre pri prepovedih iz te konvencije tudi za delovanje nevojaškega značaja, velja tudi v mirnem času in njena veljavnost časovno ni omejena. Hkrati s konvencijo je bilo sprejetih tudi nekaj soglasij glede razlage in vsebine posameznih določb, ki sicer niso del konvencije, so pa bila del pogajalske evidence in kot skupna usmeritev za njeno rabo poslana Generalni skupščini ZN. Tako je opredeljeno, da izraz

“širše območje” pomeni območje več sto kvadratnih kilometrov, izraz “dolgotrajen” obdobje nekaj mesecev ali približno en letni čas, izraz “hude posledice” pa hude ali pomembne motnje za človekovo življenje, naravne in gospodarske vire. Kot možne posledice pa so v teh soglasjih omenjeni potresi, cunamiji, porušitev biološkega ravnotežja v regiji, vremenske spremembe (padavine, cikloni in tornadi) in klimatske spremembe, spremembe v oceanskih tokovih, ozonski plasti idr., kot navaja Commentary on the Additional Protocols to Geneva Conventions (1987, str. 415).

Konvencija o prepovedi kemičnega orožja iz leta 1993 (ratificirana 1997), ki določa prepoved uporabe takega orožja, njegov razvoj, proizvodnjo ali drugačno pridobivanje, trgovino s tem orožjem in uničenje zalog, med drugim tudi zaradi nevarnosti za naravno okolje, opredeljuje obveznost držav podpisnic, da med izpolnjevanjem vseh obveznosti iz konvencije namenijo najvišjo prioriteto zagotavljanju varstva ljudi in varstva naravnega okolja.

8. ODGOVORNOST IN SANKCIJE ZA KRŠITEV DOLOČB O VARSTVU KULTURNE IN NARAVNE DEDIŠČINE

Vzporedno s poudarjanjem pomena dediščine in njenega varovanjem v oboroženih spopadih in v drugih nesrečah se širi in razčlenjuje tudi odgovornost za kršitve ustreznih mednarodnih določb v tem okviru ter določajo sankcije in drugi ukrepi za zagotavljanje njenega učinkovitejšega spoštovanja in varovanja. Tudi v tem segmentu pa se je odnos do dediščine najprej izkristaliziral v razmerju do kulturne in zgodovinske dediščine in spomenikov. Tako Haaška konvencija o varstvu kulturnih dobrin v primeru oboroženega spopada (1954) določa obveznost držav pogodbenic, da v okviru svojega kazenskopravnega sistema sprejmejo vse potrebne ukrepe za pregon in kazensko ali disciplinsko kaznovanje oseb, ki so kršile ali ukazale kršitev določb te konvencije (28. čl.). Kasnejši prvi dopolnilni protokol k ženevskim konvencijam o žrtvah vojne (1977) vključuje med hude kršitve njegovih prepovedi med drugim tudi določanje jasno vidnih zgodovinskih spomenikov in umetniških del za cilj vojaških napadov, če ti niso bili uporabljeni kot pomoč vojaškim akcijam oziroma niso bili locirani v neposredni bližini vojaških ciljev (čl. 85/4). Najnovejši akt s tega področja, drugi protokol k haaški konvenciji o varstvu kulturne dediščine (1999), pa poleg določanja zgodovinskih in kulturnih spomenikov za cilj vojaških napadov kot hude kršitve, ki jih morajo države pogodbenice vključiti med kazniva dejanja, opredeljuje tudi hujše poškodovanje dediščine, njeno prilastitev, krajo, ropanje ali akte vandalizma nad dediščino, ki je zaščiten z določbami mednarodnega prava (15., 16. čl.).

Opredeleževanje odgovornosti za poškodovanje in uničevanje naravnega okolja ter sankcije za to so novejšega datuma ter še niso dovolj razčlenjene: že omenjeni prvi dopolnilni protokol k ženevskim konvencijam o žrtvah vojne (1977) sicer - kot smo videli - izrecno prepoveduje napade na naravno okolje, med hudimi kršitvami prepovedi konvencije pa jih ne zasledimo. Zelo posredno je mogoče zaznati tako odgovornosti ter sankcije za poškodovanje in uničenje naravnega okolja v določbi, po kateri bo stran v spopadu, ki prekrši določbe protokola, dolžna plačati ustrezno odškodnino (91. čl.). Na podlagi novih pogledov na pomen, status in varstvo narave, ki so se izoblikovali zlasti v pripravah in v dokumentih svetovne konference o razvoju in okolju v Rio de Janeiru (1992), pa se kaže strožji odnos do kršitev določb o varstvu narave v Statutu Mednarodnega kazenskega sodišča iz leta 1998 (ratificiran 2001), ki umešča take napade med vojne zločine (čl. 8/2b ix in 8/2e iv). Ta določba inkriminira vojaški napad, za katerega se domneva, da bo povzročil obsežne, dolgotrajne in resne poškodbe naravnega okolja, ki bi bile pretirane v primerjavi s pričakovano neposredno vojaško prednostjo.

9. SPOŠTOVANJE IN UČINKOVITOST DOLOČB O VARSTVU NARAVNE DEDIŠČINE IN OKOLJA, KOT SE KAŽETA V DVEH NEDAVNIH OBOROŽENIH SPOPADIH

Uporabnost določb MHP, ki se nanašajo na varstvo naravne dediščine in okolja v oboroženih spopadih, si najprej oglejmo na primeru iraškega napada na Kuvajt ter njegove okupacije (1990) in Zalivske vojne, ki je temu sledila (1991), z nedvomno najširšim in najhujšim poškodovanjem okolja v oboroženih spopadih zadnjih desetletij. Najprej se ustavimo pri značaju in vrstah teh poškodb oziroma doslej obravnavanih kršitev MHP v tem okviru:

- Irak je po okupaciji Kuvajta septembra 1990 zagrozil z napadi na kuvajtska naftna polja, ki bi imeli apokaliptične razsežnosti za okolje, vendar se te grožnje na srečo niso uresničile;
- kot posledica iraških topniških napadov na skladišče naftnih derivatov (Khafji) in izpustitvijo nafte iz tankerjev se je v Perzijski zaliv izlilo najmanj 11 mio. sodov (= 1,75 mio. ton) nafte;
- izlita nafta je onesnažila 400 kilometrov saudske in kuvajtske obale in povzročila ogromno uničenje rastlinskega in živalskega sveta na tem območju;
- požari in sistematično poškodovanje so uničili nad 500 kuvajtskih naftnih vrelcev, kar je v naslednjih mesecih pripeljalo do onesnaženja ozračja v vpletenih in sosednjih državah, vse do Himalaje;
- kljub možnostim za razmeroma precejšnjo preciznost pri določanju ciljev je pri ameriških napadih prišlo do številnih poškodb vodnih zajetij in kontaminacije območij z osiromašenim uranom idr. (Roberts 1992, str. 540–548).

Z vidika uporabnosti obravnavanih določb MHP v teh dveh oboroženih spopadih je treba opozoriti na dejstvo, da vsaj dva pglavitna udeleženca, Irak in ZDA, takrat nista bila med podpisniki prvega ženevskega protokola o žrtvah vojn, Konvencijo o prepovedi metod za spreminjanje okolja pa so ratificirale le ZDA (17. 1. 1980). Formalno ju torej ta dva akta nista zavezovala k ukrepom za varstvo okolja, določenim v protokolu; je pa seveda tudi res, da po mnenju številnih avtorjev (Kalshoven & Zegveld 2001, str. 83) pglavitni del določb protokola že predstavlja norme običajnega prava, ki zavezujejo države ne glede na njihov podpis pod dokumentom. Ker nas zanima uporabnost in učinkovitost določb protokola in konvencije o prepovedi spreminjanja okolja, so številni avtorji in udeleženci mednarodnih konferenc o teh škodah poskušali oceniti uporabnost obeh aktov, če bi udeležene države bile med njihovimi podpisniki.

Prva ugotovitev je, da je morda konvencija sploh naravnana le na prihodnje metode, ki so za zdaj nerealistične (znanstvena fantastika?) in presegajo običajno pojmovanje ekoloških škod, ki bi jih povzročalo konvencionalno vojskovanje (Bouvier 1992, str. 561).

Po drugem mnenju pa so tudi določbe prvega dopolnilnega protokola k ženevskim konvencijam o žrtvah vojne (1977) v razmerju do poškodovanja naravne dediščine in okolja v oboroženih spopadih preveč nejasne in hkrati preozke, da bi bilo mogoče omenjeno splošno načelo uporabiti pri konkretni oceni škod in odgovornosti zanje, saj bi ugotavljanje dolgoročnosti povzročenih škod zahtevalo posebno poglobljeno analizo in več časa za ugotavljanje hudih posledic za napadeno naravno dediščino in okolje (Kalshoven & Zegveld 2001, n. d., 92). Ob obravnavi predloga določb o okolju v protokolu so na primer ugotovili, da se prepovedi škod v njih nanašajo na tiste, katerih posledice naj bi trajale deset ali več let (Commentary 1987, str. 415, 416), kar pomeni, da bi bilo mogoče ugotavljati stopnjo take poškodbe s precejšnjo zamudo za nazaj.

Ne glede na te in druge pomanjkljivosti veljavnih določb MHP, ki se izrecno nanašajo na varstvo naravne dediščine in okolja, pa po mnenju mnogih avtorjev in sklepov mednarodnih konferenc za oceno njihovega uresničevanja velja, da te določbe vendarle lahko omejijo poškodovanje naravne dediščine in okolja v oboroženih spopadih, če so v celoti spoštovane in pravilno uporabljene, oziroma da je treba polnemu uresničevanju obstoječih pravil dati prednost pred oblikovanjem novih (Bouvier 1991, str. 577; Antoine 1992, str. 532).

Naj v podporo "skeptikom" vendarle omenimo, da je bil zbir specifičnih določb s tega področja, vsaj z vidika določanja odgovornosti in sankcij za njihove kršitve, ob takratnih prvih ocenah še pomanjkljiv in da je bila ta pomanjkljivost odpravljena šele kasneje, zlasti s podpisom oziroma z začetkom veljavnosti Statuta Mednarodnega kazenskega sodišča (1998).

Drugi, nam bližji primer poškodovanja okolja in naravne dediščine se nanaša na vojno na Hrvaškem leta 1991, ki se je začela kmalu po vojni v Sloveniji, prvi napadi in spopadi pa so na območju Plitvic potekali že od konca maja tega leta. Med drugim sta bila požgana arboretuma v Trstenem in Rijeki Dubrovački, v narodnem parku na slapovih Krke pa sta bila močno poškodovana slapova Skradinski buk in Roški slap. Najhujše poškodbe so bile v Narodnem parku Plitvice, saj je že prva strokovna ocena 18. junija 1991 pokazala, da je škoda ogromna, tako na zaščiteni dediščini kot na infrastrukturi (Documenta Croatica, 1992). Kasneje je bil na zahtevo Hrvaške poškodovani Nacionalni park Plitvice na decembrski seji odbora za svetovno dediščino pri UNESCO uvrščen na posebni seznam svetovne dediščine v nevarnosti (leto prej je bilo na ta seznam uvrščeno tudi mesto Dubrovnik). Iz zapisnikov oziroma poročil odbora izhaja, da so odločitev potrdili tudi na naslednjih sejah odbora (od 1994 do 1996). Na decembrskem zasedanju odbora 1997 pa so park na predlog Hrvaške s tega seznama umaknili. Vmes pa je odbor oziroma njegov sekretariat opravil postopke ocenjevanja škode v parku in iskal načine za njeno sanacijo, za katero so zagotovili nujna sredstva (90 tisoč ameriških dolarjev, UNESCO je prispeval tretjino). Sprejeli so tudi dogovor o prioritetah obnove in na koncu tudi o funkcionalni razširitvi obsega parka za 100 kvadratnih kilometrov (Odbor za svetovno dediščino, poročilo za 1992 in vmesna poročila za 1994, 1995, 1996, poročilo za 1997).

K pregledu omenjene ureditve in postopkov na njeni podlagi naj še dodamo, da je tudi Ramsarska konvencija o mokriščih mednarodnega pomena (1971) uvedla poseben seznam mokrišč v nevarnosti (Montreux Record), na katerega se vpisujejo lokacije, ogrožene zaradi tehnološkega razvoja, onesnaženja in drugih človekovih posegov (<http://www.ramsar.org>).

10. STANJE IN AKTIVNOSTI V MIRNODOBNEM ČASU

Vzporedno s temi prizadevanji in iskanji rešitev za preprečevanje najhujšega ogrožanja narave in naravnega okolja v oboroženih spopadih so se nadaljevale tudi razprave in aktivnosti za zmanjševanje njunega "civilnega" ogrožanja, čeprav ni potrebe, da bi jih na tem mestu širše obravnavali. Potrebno je le omeniti, da se je že zelo zgodaj pokazala potreba, da se omenjene potrjene in sprejete splošne smernice razvoja ustrezno razdelajo in začnejo uresničevati. Od Svetovne listine o naravi oziroma vsaj od stockholmske konference o okolju in razvoju (1972) do podobne svetovne konference v Rio de Janeiru (1992) sta se že tudi skrb za naravo in obseg procesov za vrednotenje okolja pomembno razširila (Varstvo narave zunaj zavarovanih območij, str. 74, 88), čeprav o tem ni bila dosežena polna enotnost. Ne glede na različne pristope in ocene pa je prevladala usmeritev na tako imenovane sonaravne scenarije razvoja, ki naj vključuje tudi vse bolj zahtevne okoljske sestavine.

11. SKLEP

Če za sklep primerjamo razčlenjenost določb MHP in drugih mednarodnih aktov, ki se nanašajo na varstvo dediščine v oboroženih spopadih, je pri tem vendarle še mogoče zaznati razlike med kulturno dediščino in naravno dediščino ter okoljem. Glede prve se je začel sistem varstva oblikovati že v 50. letih prejšnjega stoletja in se je s sprejemom drugega protokola h Konvenciji o varstvu kulturne dediščine v primeru oboroženih spopadov (1999) razčlenil in dogradil z elementi individualne odgovornosti ter posebnega mednarodnega mehanizma za njeno učinkovitejše varstvo. Glede naravne dediščine pa je izrecna mednarodna regulativa ostala vse doslej na precej splošni ravni oziroma zajema le nekatere vidike njenega ogrožanja. Njene dograditve so možne v več smereh: z razširitvijo statusa demilitariziranih con tudi na naravne rezervate (prepoved napadov, a tudi vojaških aktivnosti v njih), kot je bilo predlagano na več mednarodnih konferencah (Antoine 1992, str. 532), z upoštevanjem ranljivosti naravne dediščine ter okolja pri omejevanju rabe posameznih vrst orožij (delno je bilo to upoštevano pri Konvenciji o kemičnih orožjih, 1993), z zaostritvijo odgovornosti vojaških poveljnikov glede napadov, ki utegnejo poškodovati to dediščino ter okolje (dopolnjevanje vojaških pravil vojskovanja idr.), pa tudi z interpretacijo veljavnih določb MHP z vidika novih vrst napadov na okolje, ki jih prej ni bilo mogoče predvideti (Bouvier 1991, str. 570).

Ne glede na določeno nedorečenost in premajhno razčlenjenost določb mednarodnega prava, ki se nanašajo na varovanje narave in okolja, prav tako pa tudi na njihovo omejeno veljavnost za posamezne države, o čemer smo govorili, pa nas zlasti zaradi bistvenih splošnih premikov poudarkov glede vrednotenja narave in okolja, ki smo jim priča tako v strokovnem kot širšem javnem mnenju v svetu v zadnjih nekaj desetletjih, opogumlja dejstvo, da so vsaj pglavitna načela in določbe iz tega okvira že postale del običajnega prava, ki ne glede na omenjene omejitve predstavlja podlago za sodno in drugo pravno obravnavanje kršitev teh določb in posledično vsakršnega ogrožanja, poškodovanja in neustreznega obravnavanja teh vrednot. Iz nedavno objavljene obsežne raziskave o običajnem mednarodnem humanitarnem pravu na 4411 straneh Customary International Humanitarian Law (2005) izhaja, da ne sme biti noben del naravnega okolja napaden, razen če gre za vojaški cilj. Uničevanje naravnega okolja pa je prepovedano, razen v primeru vojaške nuje. Prepoved se nanaša tudi na slučajne poškodbe okolja, ki jih je mogoče pričakovati pri napadih. Pri izbiri metod in sredstev vojskovanja je treba upoštevati tudi dolžno varovanje in ohranjanje naravnega okolja. Metode in sredstva, ki so namenjena ali ki utegnejo povzročiti obsežno, dolgotrajno ali hudo poškodovanje okolja, pa so izrecno prepovedana (n. d. 143–158). Pomemben korak v to smer kaže tudi objava smernic za pripravo vojaških predpisov v tem segmentu (Guidelines 1996, str. 230–237), ki jih je oblikoval Mednarodni odbor Rdečega križa po priporočilih Generalne skupščine ZN. Med ukrepi, ki naj zagotovijo učinkovitejše varstvo dediščine, opozarjajo, da je treba upoštevati tudi nacionalno zakonodajo. Naš Kazenski zakonik (1994) na primer med drugim posebej inkriminira uničevanje kulturnih in zgodovinskih spomenikov in hkrati tudi naravnih znamenitosti ali drugih zavarovanih naravnih bogastev v nasprotju s pravili MHP med oboroženim spopadom (384. čl. KZ).

Hkrati pa je, ne glede na neizdelanost določb, ki urejajo varstvo naravne dediščine ter okolja v oboroženih spopadih, treba vzporedno upoštevati tudi usmeritve in prizadevanja v razvoju mednarodnega prava okolja v zadnjih desetletjih: od specifične zaščite posameznih rastlinskih in živalskih vrst, biotske raznovrstnosti in habitatov ter širših območij (zavarovana območja, Natura 2000 idr.) do omejevanja škodljivih učinkov na naravo. Z vidika tako razčlenjene skrbi in ukrepov mednarodne skupnosti in posameznih držav ter številnih odgovornih subjektov je nedvomno mogoče že danes v vsakem konkretnem primeru ogrožanja, poškodovanja ali uničevanja naravne dediščine

ter okolja v oboroženih spopadih in drugih izrednih situacijah dovolj konkretno in celovito oceniti tako odgovornost kršiteljev določb mednarodnega in nacionalnega prava, kot tudi pomembnost in vrednost poškodovanega segmenta narave, vključno s ceno za njegovo sanacijo. Ob takem pristopu in na taki podlagi je možno v vsakem primeru določiti tudi ustrezno kazen. Izpostavljeno je bilo še vprašanje, v kakšni meri se lahko veljavne splošne določbe mednarodnega prava okolja uporabljajo tudi oboroženih spopadih (Roberts 1992, str. 553), mednarodnih ali tistih znotraj posameznih držav, ki so v zadnjih desetletjih postali prevladujoči.

12. VIRI

1. Antoine, P. (1992): International humanitarian law and the protection of the environment in time of armed conflict. *International Review of Red Cross (IRRC)* 291, Nov. Dec.
2. Bouvier, A. (1991): Protection of the natural environment in time of armed conflict. *IRRC* 285, Nov. Dec.
3. Bouvier, A. (1992): Recent studies on the protection of the environment in time of armed conflict. *IRRC* 291, Nov. Dec.
4. Boylan, P. J. (1993): Review of the Hague Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict. UNESCO, Paris
5. Brundtland, G. (1989): Environment: a decisive battle. Forum, Council of Europe
6. Commentary on the Additional Protocols to the Geneva Conventions (1987). ICRC, Geneva
7. Conventions and Recommendations of UNESCO concerning the protection of the cultural heritage (1985). UNESCO, Paris
8. Customary International Humanitarian Law (2005). ICRC, Cambridge University Press
9. Documenta Croatica (1992). Croatian Society of Victimology, Zagreb, 205pp.
10. Guidelines for military manuals and instructions on the protection of the environment in times of armed conflict (1996). *IRRC* 311, Mar. Apr.
11. Jogan, S. (1997): Mednarodno vojno/humanitarno pravo. MORS, Ljubljana
12. Jogan, S. (2004): Ratifikacija Drugega protokola k Haški konvenciji o varstvu kulturnih dobrin v primeru oboroženega spopada ter nove naloge Slovenije na področju mednarodnega varstva kulturne dediščine. Spomeniško varstveni razgledi, št.6 in 7
13. Kalshoven, F., L. Zegveld, (2001): Constraints on the waging of war. ICRC, Geneva
14. Petrič, M. (2000): Mednarodno pravno varstvo kulturne dediščine. Ministrstvo za kulturo, Ljubljana
15. Roberts, A. (1992): Environmental destruction in the Gulf War. *IRRC* 291, Nov. Dec.
16. Rosenblad, E. (1979): International humanitarian Law of Armed Conflict. ICRC, Geneva
17. Skoberne, P. (2004): Pregled mednarodnih organizacij in predpisov s področja varstva narave. MOPE, Ljubljana
18. Strategic Digest, January 1974
19. Varstvo narave zunaj zavarovanih območij. MOP, Urad za prostorsko planiranje, Ljubljana, 1995